

**JOURNAL of SOCIAL SCIENCES
and HUMANITIES
Cilt : 6 Sayı: 1
HAZİRAN 2022**

**İlk Dönem Sûfilerinde Takvâ Anlayışı (Kelâbâzî ve
Kuşeyrî Örneği)**

Dr. Öğr. Üyesi Uğur GÖZEL
Karabük Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri
ugurgozel@karabuk.edu.tr-0000-0002-9016-349X

ÖZ

Takvâ kelimesi günümüz insanının zihninde farklı anlamlar taşımaktadır. Âyet ve hadislerde geçtiği şekliyle İslam dininin kelimeye yüklediği mananın doğru anlaşılması önem arz etmektedir. Bu nedenle benzer kavramlarla arasındaki farkın bilinmesi yerinde olacaktır. Genellikle “Allah’tan (cc) korkma” olarak kabul gören kelimenin asli anlamıyla kullanılması günümüz insanına hayatı anlamlandırmada rehberlik edecektir. Allah’tan (cc) neden ve hangi esaslar çerçevesinde korkulması gerektiği sorusuna keskin hatlarla net cevaplar vermek oldukça zordur. Kur'an ve Hadislerde sıklıkla geçen kelimeye mutasavvıflar çeşitli tarifler yapmışlardır. Makalede takvâ, âyet ve hadislerle çerçeveselendirilerek ilk dönem bazı sûfilerin eserlerinden hareketle gönüllerin takvâ ile mutmain olması için üstlendiği rollere dair değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu arada günümüz insanının anlamakta güçlük çekeceği tarzla bazı bilgiler paylaşılmıştır. Bu hususların anlaşılması için dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmıştır. Takvâ kelimesinin literatürde zühd ve verâ ile ilişkilendirildiği bazen birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Makalede ayrıca birbiriyle ilintili ve zıt kavramlar üzerinde durularak konunun zihinlerde berraklaşmasına katkı sunulmaya çalışılmıştır. Makalede cevap aranan sorulardan bir diğeri de takvânın günahattan kaçınma gayreti mi yoksa yeteneği mi olduğudur. Bu meyanda yine takvânın kesb mi, lütuf mu olduğu ele alınacaktır. Makalede, hemen herkesçe tanınan ve tesiri çok olmuş bazı zirve sûfilerin yaklaşımları esas alındığından takvâ konusunda diğer dinlerin mistik inanışları ve konuya bakışları kapsam dışında bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâbâzî, Kuşeyrî, Ta'arruf, Risâle, Takvâ.

The Understanding of Taqwa in the Early Period Sufis (The Example of Kelabaz and Kuseyri)

Abstrakt

The word taqwa has different meanings in the minds of today's people. It is important to understand correctly the meaning attributed to the word by the religion of Islam as it is mentioned in verses and hadiths. For this reason, it would be appropriate to know the difference between similar concepts. The use of the word, which is generally accepted as "fear of Allah (cc)," in its original meaning will guide today's people in making sense of life. It is very difficult to give clear answers to the question of why and on what basis one should fear Allah (swt). Sufis have made various definitions for the word that is frequently mentioned in the Qur'an and Hadiths. In the article, taqwa is framed with verses and hadiths, and based on the works of some early Sufis, evaluations of the roles they take in order to keep hearts satisfied with taqwa are included. In the meantime, some information has been shared in a way that today's people have difficulty in understanding. Necessary explanations have been made in the footnotes to understand these issues. It is seen that the word taqwa is associated with zuhd and vera in the literature and sometimes used interchangeably. In the article, it has also been tried to contribute to the clarification of the subject by emphasizing related and opposite concepts. Another question sought to be answered in the article is whether taqwa is an effort or ability to avoid sin. In this context, it will be discussed whether taqwa is kasb or grace. In the article, the mystical beliefs of other religions and their views on the subject of taqwa are excluded, since the approaches of some top Sufis, who are known by almost everyone and had a great influence, are taken as a basis.

Key Words: Kelâbâzi, Kuşeyri, Ta'arruf, Risale, Taqwa.

1. GİRİŞ

İslam'da takvâ, üzerinde en çok durulan kavramlardandır. İnsanoğlunun tarihin her döneminde ruh dünyasını tatmin etme adına birtakım arayışlara girdiği görülmektedir. Zaman içerisinde bu arayışların bir kısmı vahiyyle özdeşleşerek insan fitratına uygun davranışlar şeklinde kendini gösterirken bir kısmı da gönül huzurunu yakalamada yetersiz kalmıştır. Kelime kulluk bağlamında ele alındığında boyutları, ulaşma yolları gibi konularda sûfilerle sûfi olmayanlar arasında farklılıklar olduğu görülür. Bu nedenle kelime, aşağıda zikrettiğimiz başlıklar altında irdelenmeye çalışılacaktır.

2. YÖNTEM

İlk dönem sûfilerin takvâyâ yükledikleri anlam Kur'an-Sünnet bağlamında ele alınmıştır. Kelâbâzi ve Kuşeyri'nin bu bağlamda eser veren önemli sûfiler arasında yer alması konumuzu onların gözüyle değerlendirmeyi zorunlu kılmıştır. Çünkü ilk dönem sûfiler arasında bu iki şahsiyetin yeri ve eserleri büyük öneme haizdir. Her iki sûfinin hemen herkesçe bilinen "Ta'arruf" ve "Risâle" adlı iki meşhur eseri makalenin ana omurgasını oluşturmuştur. Bu şahsiyetlerin kendilerinden nakillerde bulunduğu erken dönem sûfileri ve kendi görüşlerini yansıttıkları eserleri daha sonraki nesiller için temel kriterler olarak değerlendirilmiştir. Her ikisi de başucu eser olarak kendi değerlerini korumuştur.

3. SINIRLILIKLAR

İlk dönem sûfilerinden Kelâbâzî ve Kuşeyrî hicri beşinci asırda yaşamıştır. Bir yandan aynı yüzyılın başı ve sonunu yansıtmaları itibarıyla önemli olduğunu düşündüğümüz makale diğer yandan tasavvufun sistemleşmeye başlamadan önceki dönem yansıtmaları itibarıyla takvâya verilen önemi ortaya koymayı amaçlamıştır.

Sûfilerin takvâyı anlama boyutları ve takvâya ulaşma adına hangi riyazi metotları uyguladıkları üzerinde düşünceler oluşması için ilgili metinlere yer verilmiştir.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Yaptığımız literatür taramasında bir yüzyılı ele alarak başı ve sonu itibarıyla iki sûfinin görüşlerinden hareketle değerlendirmelere rastlanmamıştır. Bu nedenle derli toplu fikir vermesi adına makalenin önemli olduğu ifade edilebilir.

5. TAKVÂ

Sözlük ve ıstılah anlamları

“Takvâ” denilince genellikle Allah (cc) korkusu akla gelir. Ancak Allah (cc) korkulacak bir varlık değildir. Takvâyı “korku” anlamını vermek yerine belki “sakınmak” anlamı yüklemek daha doğru olacaktır. Takvâ Arapça bir kelime olup “v-k-y” kökünden türemiş bir kelime olup eziyet veren şeyden korumak, saklayıp muhafaza etmek, ıslah gibi anlamlara gelir. (İsfahânî 1431:881) Nefsi günahlara karşı tutmak anlamında da kullanılmıştır.(Cürcânî 1983:186)

“Allah’tan (cc) korkun, çünkü cezası çetindir”(Feyizli 2005:Maide, 5/2)¹ âyetinde ittikâ (takvâ) azap ile kullanıldığından “azaptan korkmak” anlamına gelir. Allah (cc) korkusu azap ve gazaptan korkmak anlamı ihtiva eder. Korkunun, dereceleri vardır. Allah’a (cc) boyun eğmek, asi olmaktan sakınmak, kendisini Allah’tan (cc) uzaklaştıracak şeylerle arasına mesafe koymak, azaptan korktuğu için nefsinin kontrol etmek şeklinde üç derecesi olduğu ifade edilmiştir. Tasavvufî literatürde günah işlemeye meyyal olan veya kötülük yapana “ittekillah” (Allah’tan (cc) kork /sakın/çekin) denilir ki “itteki; takvâ ehli ol, yalnız O’ndan kork, çekin, sakın” anlamlarına gelir.(Uludağ 1991:466)

Kur’an’da takvâyı pek çok vurgu yapılmıştır. Allah’ın (cc) has kullarının özellikleri arasında takvâ öne çıkarılmıştır. Takvâ, O’nun emirlerini yerine getirmeyi, kötülüklerden sakınmayı ifade eder. Azap görmekten kaygılanan insanın yaptığı kötülükleri terk etmesi, bu hususlarda ihtiyatlı ve duyarlı davranması nedeniyle kendisine takvâ ehli, takî, muttakî gibi sıfatlar verilmiştir.(Kuşeyrî 2012:159)

Takvâ Hz. Peygamber’in üzerinde sıklıkla durduğu kavramlardan biridir. Önceki peygamberler “Allah’tan (cc) sakının ve bana itaat edin”² derken yine **ittikâ** kelimesini kullanmışlardır. Kur’an’da Peygamber’e (sav) itaat eden kimsenin Allah’a (cc) itaat etmiş olacağı³ bildirilmiştir. Bu bakımdan takvâ **itaat** anlamına da gelir. “Kendinizi ve ailenizi cehennem ateşinden koruyun”⁴ âyetinde ise **korumak** anlamı vardır. Müfessirler Kur’an’da on yedi yerde **takvâ** şeklinde geçen ifadeye genellikle Allah (cc) korkusu anlamı vermişlerdir. Ancak bu anlamın verilmesi sûfilerce uygun görülmemiştir. Bunun yerine sorumluluk bilinci ve sakınma anlamı tercih edilmiştir. Takvânın insanı kötülük ve günahlardan vazgeçireceği ifade edilmiştir. Korku

¹ (Feyizli 2005, 2005 Maide, 5/2.) Makalede geçen âyetler Hasan Tahsin Feyizli mealinden alınmıştır.

² Şuara, 26/108, 179.

³ Nisa, 4/80.

⁴ Tahrîm, 66/6.

Kur'an'da "havf, haşyet, rahbet, işfak" gibi kelimelerle de ifade edilmiştir.(Uludağ 2010a:484-86) Kötülükten sakınmak anlamında Kur'an'da "hazer"⁵ kelimesi de kullanılmıştır. Sözlükte "sakınmak, korunmak, çekinmek, korkmak"(İsfahâni 1431:881) anlamına gelen takvâ, Kur'an'da aynı kökten gelmek üzere 285 farklı şekilde geçmektedir.(Anonim t.y.:484)

Takvâ ile ilişkili kavramlar

Kur'an'da takvâ ile ilişkili bazı kavramlar; verâ (ileri derece sakınma),(Uludağ 2010b:49) "havf" (korku), "huşû" (haşyet), "ihsan" (verme, bağışlama), "ihlas", "birr" (iyilik), "itaat", "ihtiyat" (teenni), "iman", "fisk" ve "fücur" şeklinde zikredilebilir. Takvâ kavramı rahbet kavramı ile de ilişkilendirilmiştir. "Âyetlerimi az bir karşılığa satmayın. Yalnız benden korkun"⁶ âyetinde öncelikle **rahbet** (itaatsizlikten sakınma) ve sonra da **ittika** (Allah'tan (cc) korkma) kavramları geçmiştir. İtaatsizlikten sakınılması takvâdır. Asıl itibarıyla rahbet ve ittika kelimelerinin iç içe olduğu görülür. Allah (cc) katında gerçek anlamda alimler; kendisinden korkması hasebiyle diğer insanlardan kıymetlidir. "Allah'tan (cc) kulları içinde yalnız alimler hakkıyla korkarlar"⁷ âyetinde takvânın bir başka ifadesi olan haşyet'e vurgu yapılmıştır.

6. İSLAM'DA TAKVÂ

Kur'an-ı Kerim'de Takvâ

Kur'an'da takvâ pek çok âyette emredilmiştir. "Nasıl takvâlı olmanız gerekli ise öyle olun"⁸ âyetinde tüm gücümüzle takvâlı olmamız gerektiğine dikkat çekilmiştir. İbadetlerin kabul şartı olarak takvâ öne sürülmüştür. Adem (as)'ın iki oğlundan takvâ sahibi olanın kurbanı kabul edilmiştir.⁹ "Ey iman edenler! Allah'ın (cc) emirlerine uygun yaşayın, aykırı davranmaktan sakının"¹⁰ âyetinde takvânın gözetilmesi istenmiştir. İslam'da oruç ibadeti ile de takvâyâ erilebileceği belirtilmiştir. "Önceki ümmetlere yazıldığı gibi, sizin üzerinize de oruç tutmak farz kılındı ki bu sayede takvâyâ erersiniz"¹¹ âyetinde orucun insanı kötülöklere karşı koruduğuna vurgu yapılmıştır. Orucun takvâyâ yönlendirmesi üzerinde durulması gereken önemli başlıklardandır. Zira oruç ve açlıkla takvâyâ daha çabuk erilebilir. "Bir topluluğa, kin ve öfke ile adaletsizlik yapmayın. Adalet, takvâyâ en uygun harekettir"¹² âyetinde kin ve öfkeyle zihnin bulandığı dönemlerde adaletsizlikten sakınılarak takvâyâ uygun hareket edilmesine dikkat çekilmiştir.

Kur'an'da takvâ anlamlarından biri de küfür ve şirkten sakınmaktır. "Allah onları takvâ kelimesine (**Lâ ilâhe illallâh** kelimesine ve sulh akdine vefâyâ) bağladı" âyetindeki takvâ ile tevhid kastedilmiştir.¹³ "Eğer o memleketlerin halkı, iman edip (Allah'ı (cc) inkâr ve isyandan) sakınsalardı, üzerlerine gökten ve yerden bolluk (kapı)ları açardık"¹⁴ âyetinde **inkâr ve isyandan sakınma** şeklinde geçmiştir. "Ey iman edenler! Allah'a (cc) karşı gereği gibi saygılı (takvâli) olun ve ancak Müslüman

⁵ Münafikûn, 63/4; Teğabün, 64/14.

⁶ Bakara, 2/40, 41.

⁷ Fatır, 35/28.

⁸ Âl-i İmrân, 3/102.

⁹ Maide, 5/27.

¹⁰ Haşr, 59/18.

¹¹ Bakara, 2/183.

¹² Mâide, 5/8.

¹³ Fetih, 48/26.

¹⁴ Araf, 7/96.

olarak can verin"¹⁵ âyetinde tam bir teslimiyetle Allah'tan (cc) korkulması istenmiş, masumiyet manasında kullanılmıştır.

Kur'an'da şirk ve inkâr ehlinin,¹⁶ sihirle uğraşan kimselerin,¹⁷ kafirlerin,¹⁸ Rableri tarafından hidayete erdirilmeyeceği bildirilmiştir. İncanın tevhid üzerine bina edilerek Allah (cc) tarafından yasaklanmış her türlü eylem ve fiilden sakınılması asıl (takvâ) kabul edilmiştir.

O'nu razı etmeyi mâsivâyâ tercih edenlerin, Allah'ın (cc) dostluğunu kazanacağı,¹⁹ takvâ sahiplerinin Allah'ın (cc) dostu olduğu belirtilmiştir.²⁰ İmtihan için gönderilen insanın iman etmesine,²¹ iman eden müminlerin namazlarında huşûlu olmalarına, boş şeylerden yüz çevirmelerine, zekatlarını vermelerine, iffetlerine dikkat etmelerine vurgu yapılmıştır.²²

Hadis-i Şeriflerde Takvâ

Alemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (sav) her şeyden evvel kendisini bu dünyada bir ağacın altında birazcık dinlenen yolcu gibi görmüştür. Yokluktan değil tüm imkânlarla rağmen tercihinin ahiret yönünde kullanmayı adet edinmiştir. Yatağının kralların aksine hurma liflerinden yapılması dünyaya bakışını göstermektedir. Yeme içmede az ile yetinmiş, ekmekleri arpa ekmeği olmuştur. (Azzam 1975:36) Giyim kuşamında sadeliği tercih etmesi, ipekli, gösterişli elbiseleri meşru görmemesi ashâbı üzerinde büyük tesirler bırakmıştır. Mirası ilim ve hikmetten ibaret olmuştur. Takvâyâ yönelik davranışları bazı sahabilerce dünya hayatına sırt çevirme şeklinde anlaşılmış bunun üzerine müdahalede bulunarak kendisinin de dünya nimetlerinden istifade ettiğini onlarla paylaşmıştır.

O (sav), hayatın her alanında takvâ ile hareket edilmesini öğütlemiştir. "Dürüst ve güvenilir tüccarın kıyamet gününde nebler, sıddıklar ve şehitlerle beraber haşrolacağını"(Tirmizî 1998:Büyu'. 4) müjdeleyerek ticaretin önemine dikkat çekmiştir. Eşlerini terk ederek çok namaz ve oruçla kendisini ahirete adanmak isteyen sahabileri duyduğunda müdahalede bulunarak yaptıklarının yanlışlığını izahla şöyle buyurmuştur. "Nefsinin, çoluk çocuğunun, hanımının, ailenin, arkadaşının, misafirin ve Rabb'inin senin üzerinde hakkı vardır. Her birinin hakkını vermelisin."(Buhârî 1433:Savm, 51; Tirmizî 1998:Zühd, 3) Hz. Peygamber (sav) bir taraftan bunları ifade ederken diğer taraftan da İslam'da ruhbanlık olmadığını ifade ederek sadece ahirete yönelik çalışmalar yapmak üzere dünyadan yüz çevrilmesine de karşı çıkmıştır.(Darimî 1439:Nikah, 3)

Hz. Peygamber (sav) takvâ ehli kimselerin Müslümanların en alt derecesinde bulunduğunu ifade etmiştir. "Müminler dünyada üç sınıftır: Allah'a (cc) ve Rasûlüne inanıp şüphe getirmeyen ve mal ve canı ile Allah (cc) yolunda mücâhede edenler (cihad ehli). Kendisinden, insanların mal ve canı hususunda emin oldukları kimseler (sıdk ehli). Nefsi bir şeye tamah ettiğinde durup Aziz ve Celil olan Allah (cc) için onu terk edenler (zühd ehli). Bundan aşağı Müslümanlık da yoktur."(Gümüşhânevî 1982:232/2)

Servet mal ve mülk insanları muvakkat zaman diliminde mutlu eder. Asıl mutluluk ahiret saadetidir. "Dünyanın şerefi zenginlik, ahiretin şerefi ise takvâdır."(Gümüşhânevî 1982:304/10)

¹⁵ Âl-i İmrân. 3/102.

¹⁶ Kehf, 18/20.

¹⁷ Yunus, 10/77.

¹⁸ Müminûn, 23/117.

¹⁹ Yunus, 10/63.

²⁰ Casiye, 45/19.

²¹ Zariyat, 51,56.

²² Müminun, 23/1-5.

Hız. Peygamber (sav) kıyamet gününde kendisine yakın bulunacak olan kimseleri muttakiler olarak vasıflandırmıştır. “Allah (cc) sizin cisminize bakmadığı gibi, soyunuza, mal ve mülkünüze de bakmaz. Ey Âdemoğulları, hanginiz daha muttaki olursanız bana daha sevgiliniz odur.”(Gümüşhânevî 1982:103/5) İnsanların Allah (cc) katında eşit olduğunu ifade ederek “İnsanlar tarağın dişleri gibi eşittir. Kimsenin diğerine karşı üstünlüğü yoktur. Üstünlük takvâdadır.”(Hindî 1981:9/38)

Sakinmek konusu zor olması hasebiyle manevi destek ve kuvvete ihtiyaç duyulur. Bu desteklerden biri de duadır. Hız. Peygamber (sav) günahlardan sakınma hususunda dua ve niyazla Allah'tan (cc) yardım talebinde bulunmuştur. “Ey kalpleri, çeviren Allah'ım! Kalbimi dinin ve sana bağlılık üzerine sabit kıl”(Müslim 1431:İman, 1) sözü takvâyı gözetmesinin ifadelerinden biri olmuştur. “Allah'ım! Bizlere sağlık ve afiyetle çalışmayı nasip et. Allah'ım! Kötü bir arkadaş olan açlıktan sana sığınırız.”(İbn Mâce 1431:Et'ime, 53) “Allah'ım! Helalinle yetinmeyi ve haramdan sakınmayı bizlere nasip eyle.”(Tirmizî 1998:Daavat, 110) “Allah'tan (cc) korkmaya, takvâ sahibi olmaya bak. Çünkü takvâ her hayrı içinde toplar”(Taberânî 1989:30) şeklindeki sözleri de takvâ ile pek çok hayra erilebileceğini ifade etmiş olmaktadır.

Hız. Peygamber'in (sav) takvâ için kalbine işaret etmesi, onun kalp merkezli olduğunu gösterir. Sahabenin, “İnsanların hangisi daha hayırlıdır?” sorusuna, “kalbi kirlerden arınmış ve dili doğru olan kimsedir” buyurur. Ashabın: “Kalbin kirlerden arınması ne demektir?” sorusuna da “Hile, zulüm ve hasetten uzak durarak Allah'a (cc) karşı gelmekten sakınmaktır, buyurur. Sahabenin “Böyle bir kişinin izinden kim gider?” sorusu üzerine “Kalbinde ahiret sevgisi olup dünyaya buğz eden kimsedir”(İbn Mâce 1431:Zühd, 34) der.

Hız. Peygamber (sav) takvânın, sahibini bir zırh gibi koruyacağını ve takvâ sahibi müminlerin güzel ahlaklı olacaklarını bildirmiştir.(Tirmizî 1998:Birr, 55)

Allah'a (cc) ve Rasûlüne inanan müminler takvâ ile Allah'ın (cc) sevgili kulları arasına girerler. Aynı zamanda O'nun Rasûlünü de razı etmiş olurlar. Allah'ın (cc) veli kullarının takvâ sahibi müminler olduğu belirtilmiştir. Hız. Peygamber (sav) takvâ ile rıfk konusuna da dikkat çekerek bu iki kelimeyi birlikte zikretmiştir. “Ya Aişe (r.a) Allah'ın (cc) takvâsı ve rıfk sana gerekir. Zira bir şeyde rıfk olursa onu ancak ziyetlendirmiş olur, rıfk olmaması ise çirkinleştirir.”(Ebû Davûd t.y.:Fiten, 1)

Takvânın Fazilet ve Dereceleri

İnsanın genlerinde doğuştan bulunan iman ve itaat etme duygusu ancak takvâ ile işlerlik kazanır. İnsan sakınmakla fitratında bulunan duyguları geliştirmiş olur. Takvâ bir anlamda insanın manevi eğitim sürecini ifade eder. Fıtrata uygun hareket ederek şeytanın vesveselerinden uzak durabilenler Allah'a (cc) ve Rasûlüne itaate yönelirler.²³ Kur'an'da Allah'ın (cc) emirlerine kalplerinde takvâ bulunan kimselerin saygı gösterebileceği vurgulanmıştır.²⁴ Hız. Peygamber'in (sav) takvâ hususunda en meşhur hadisi, eliyle göğsünü işaret ederek takvânın orada olduğunu ifade etmesidir.(Müslim 1431:Birr, 32)

Kur'an'da Allah'ın (cc) takvâ sahipleriyle beraber olduğu,²⁵ takvâ ehlini sevdiği,²⁶ ve onların dostu olduğu²⁷ belirtilmiştir. Takvâ imanla yakından alakalıdır. “Müminler iseniz Allah'a (cc) karşı takvâlı olunuz”²⁸ âyetinde Allah'a (cc) iman ve samimiyetin önemi vurgulanmıştır.

²³ Hucurât, 49/3.

²⁴ Hac, 22/37.

²⁵ Bakara, 2/194.

²⁶ Âl-i İmrân, 3/76.

²⁷ Casiye, 45/19.

²⁸ Maide, 5/11, 57, 88.

Kur'an'da takvâ ehli kimseler güzel akıbetlerle müjdelenmiş²⁹ ebedi kurtuluşa ermenin yolunun takvâ olduğu bildirilmiş³⁰ ahirete götürülebilecek en hayırlı azığın takvâ olduğu³¹ cennetin takvâ sahipleri için hazırlandığı bildirilmiştir.³² “Allah’a (cc) saygıyla emrine uygun yaşayanlara iyiyi kötüden ayırt eden bir nur verileceği, kötülüklerinin bağışlanacağı belirtilmiş,³³ kimlerin muttakî olduğunu ancak Allah’ın (cc) bildiği beyan olunmuştur.³⁴

İnsanların sakınmaları ve yaşam tarzları farklı farklıdır. Bu nedenle takvânın dereceleri ve ona yüklenen anlamlar da farklı kategorilerde değerlendirilebilir. Bir tasnife göre takvâ şu üç merhaleden oluşur.

a. Allah’a (cc) şirk koştuktan, küfür ve nifaktan korunmak. “Allah (cc) Rasûlü’nün ve mü’minlerin üzerine huzur ve güvenini indirdi. Onları takvâ kelimesine (*Lâ ilâhe illallâh* kelimesine vefâya) bağladı. Zaten onlar da buna layık ve ehil idiler. Allah (cc) her şeyi hakkıyla bilendir”³⁵ âyetinde takvâ, tevhid ile eşdeğer kabul edilmiştir.(Tirmizî 1998:Tefsir, 48)

b. Büyük günahları işlememek, küçük günahlarda ısrar etmekle farzları yerine getirmektir. “Eğer o memleketlerin halkı, iman edip (Allah’a (cc) karşı inkâr ve isyandan) sakınsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden bolluk (kapı)larını açardık”³⁶ âyetinde sahih inanç ve bu inancın hayata tatbikine dikkat çekilmiştir.

c. Takvâ sahipleri kalbini Hak’tan meşgul edecek şeylerden arındırmalı, tüm varlığı ile Allah’a (cc) yönelmelidir.(Karagöz 1995:4)

Takvânın Kazanımları

Takvâ (sakınma), insanı zühd ehli olmaya götürür. Zühd anlayışının temelinde halvet, tebettül, takvâ, tevekkül, zikir, riyazet, verâ, hüzn, sabır, aşk, muhabbet, cehennem korkusu ve cennet ümidi vardır.(Bolat 2015:109) Peygamberlerin gönderiliş gayesinin takvâyı tesis etmek olduğu düşünüldüğünde, öğretilerinin hayata geçirilmesinde itaatin zorunluluğu ortaya çıkar. Peygamber'e (sav) itaat olmadan takvâ bilinemez.(Cebeci 2021:36) Bir başka ifadeyle takvâ sahibi olmak kişiyi Hz. Peygamber (sav)’e itaat etmeye götürür. Nitekim âyette “Allah’tan (cc) korkun ve bana tabi olun”³⁷ buyurulmuştur.

Takvâ sahibi kimselere Allah (cc) katından bazı lütuflarda bulunulur. “Ey inananlar! Eğer Allah’tan (cc) sakınırsanız (korkarsanız), O, size hak ile batılı ayırt edebilecek bir anlayış (furkan) verir”³⁸ âyetinde bu konuya dikkat çekilmiştir. İnsan bu sayede basiret ve feraseti ile yanlışlara düşmekten muhafaza olunur. Netice itibarıyla takvâ ehli kimseler muttakiler olarak değerlendirilirler.

Takvânın kazanımlarından biri de insanın kusurlarını elbise gibi örtmesidir. “Ey Âdemoğulları! Size edep yerlerinizi örtecek bir giysi, giyinip süsleneceğiniz bir elbise ihsan ettik. Takvâ elbisesi ise daha hayırlıdır. Bunlar Allah’ın (cc) âyetlerindedir ki belki düşünüp öğüt alırlar.”³⁹ Takvâ ile ayıp ve kusurlar gizlenmiş olur.

Günümüz insanının en çok ihtiyaç duyduğu kavramlardan biri olan takvâ hususunda yapılması gerekenler öncelikle bilgi sahibi olunmasıdır. Bilgi olmadan

²⁹ Taha, 20/132; Kasas, 28/83; Zuhruf, 43/35; Sad, 38/49.

³⁰ Bakara, 2/189; Maide, 5/35; Zümer, 39/61; Nebe, 78/31.

³¹ Bakara, 2/197.

³² Âl-i İmrân, 3/133; Hicr, 15/45; Duhan, 44/51.

³³ Enfal, 8/29.

³⁴ Necm, 53/30; Âl-i İmrân, 3/115.

³⁵ Fetih, 48/26.

³⁶ Araf, 7/96.

³⁷ Âl-i İmrân, 3/50.

³⁸ Enfal, 8/29.

³⁹ Araf, 7/26.

tefekür ve konuyu Hz. Peygamber'in (sav) bize öğrettiği şekliyle kavramak mümkün olmaz. İkinci olarak genlerimizde bulunan ve fitratımızın bize fısıldadığı bu kavramın bize huzur vereceğinin idrak edilmesidir. Bu noktada kendisini haramlara ve yasaklı şeylere karşı tutarak sakınmayı (takvâyı) şiar edinenlere pek çok kapılar açılacağına şuurlunda olunmasıdır. Nitekim bir âyette "Allah'tan (cc) korkan kimseye ummadığı yerden kapılar açılacağı"⁴⁰ ifade buyurulmuştur.

Sahabe'nin Takvâ Hassasiyeti

Sahabe arasında Hz. Peygamber (sav) devrinden itibaren takvâyı; bir şeye arka dönme, dünyadan yüz çevirme, ona rağbet etmeme, dünya sevgisinin kalpten sökülüp atılması şeklinde anlayanlar da olmuştur. Hz. Peygamber'in (sav) her husustaki öğretilerini hayat tarzı haline getiren Sahabe takvâ konusunda da gönüllerin Allah (cc) korkusu ile tezyin edilmesi hususunda son derece titiz davranmışlardır. "Allah (cc) bir kula hayır murat ettiğinde, nefsinde zenginlik ve kalbinde takvâ bulunur"(Gümüshânevi 1982:27/14) hadisi doğrultusunda dünya ve dünyalıklara karşı mesafeli durmuşlardır. Ebû Zer, Berâ b. Mâlik, Ebu'd-Derda, Ebu Hureyre, Bilâl-i Habeşî, Selmân-ı Fârisî, Mus'âb b. Umeyr, Abdullah İbn Mes'ud, Osman b. Maz'un gibi kimseler mizaçları gereği takvâ yoluna girmişlerdir. Bunlar arasında fakirlerin yanı sıra dünyaya rağbet etmeyen Mus'ab b. Umeyr (ra) ve Osman b. Maz'un (ra) gibi zengin ve varlıklı kimseler de bulunmaktadır.

Sahabe arasında takvâ bilinci hususunda şu örnek ilginçtir. Hz. Ömer (ra), bir gün Ubey bin Kâ'b'a, "Takvânın ne olduğunu" sorar. O da şu soruyla karşılık verir: "Sen hiç dikenli yolda yürüdün mü?" Hz. Ömer (ra), "Evet yürüdüm." Ubey (ra), "Nasıl yürüdün?" Hz. Ömer: "Paçalarını toplayıp ayağıma diken batmaması için parmak ucuna basarak." Bunun üzerine Ubey (ra) şöyle der: "İşte takvâ budur. Her işinde günaha düşme endişesi ile dikkatli hareket etmendir."(Sabunî 1431:c. 1, 28)

Sahabe arasında takvâ hep ön planda olmuştur. Ömer b. Abdülaziz (ra) der ki: Hiçbir kimse dünya ve ahirette kendisini utandıracak şeylerden uzak kalmadıkça "takvâ" makamına ulaşamaz. Bir defasında adamın biri ona "kişi takvâ makamına ne zaman ulaşır" diye sorar. Şöyle cevap verir: "Kul, kalbindeki düşüncelerin hepsini bir tabak içine koyar ve çarşıda dolaştırır da içinde kendisini utandıracak bir şey bulunmazsa, takvâ makamına ermiş olur."(Şarânî 1971:243)

Yine o der ki: "Takvâ, gündüz saim, gece kaim olup ikisi arasını karıştırmak değildir. Takvâ ancak Allah'ın (cc) yasaklarından uzak durmak, farz kıldıklarını eda etmektir. Kim bundan fazlasını yaparsa hayır üstüne hayır işlemiş olur." Yine der ki: "Takvâ sahibi olmanın alameti, ihrama girenin ihram halinde kendisini kelimadan men' ettiği gibi, kelimadan nefsinin men' etmektir. Aksi halde farkında olmadan takvâdan çıkmış olur." Sahabe arasında takvası ile meşhur olan Ebu'd-Derda (ra) şöyle der: "Kulun zerre miktarı bir şey hakkında Allah'tan (cc) korkması takvânın kemalindedir." Ebu Hureyre (ra)'ye takvâyı sorduklarında şöyle demiştir: "Takvâ, oldukça dikenli bir yoldur. Onda yürüyen kimse kuvvetli bir sabra muhtaçtır."(Şarânî 1971:244)

Hz. Ömer'in (ra) şahitlik yapacak kimseyi takvâ bakımından tanıma hususundaki gayreti ilginçtir. İlgilendiği bir davada şahitlik yapacak kişiye kendisini tanımadığını ve onu tanıyanların şهادette bulunmalarını talep eder. Oradan birisi "Ben bu kişiyi tanıyorum" diye konuşmaya katılır. Hz. Ömer (ra) onu tanıyıp tanımadığını öğrenmek için kendisiyle komşuluk yapıp yapmadığını, ticari ilişkisi olup olmadığı, yolculuk yapıp yapmadığı sorularını sorar. Adamdan hayır cevabını alınca da kendisine "sen onu tanımıyorsun" der.(Beyhaki 1432:Bâbü ittihazi'l-kitab, 20/371)

⁴⁰ Talak, 65/3.

7. TAKVÂNIN BOYUTLARI

Birbirleriyle eş anlamlı gibi görünen ve daha çok korku anlamında ele alınmış olan takvâ, havf ve haşyet kelimeleri arasında farklılıklar vardır. Kur'an'da havf ile birlikte şafak, feza', haşyet, takvâ, ru'b, vecel, heybet ve rahbet kavramları ile korkunun farklı biçimleri ifade edilmiştir.(Aydın 2016:106) Takvâ, Allah'a (cc) yakınlığa, "cürüm" ise uzaklığa işaret eder. Kur'an'da suçlular,⁴¹ tuğyana sürüklenen azgınlar,⁴² yoldan çıkmış bulunan fâcirler,⁴³ Peygamberleri yalanlayan yalancılar,⁴⁴ büyüklük taslayan kibirli kimseler,⁴⁵ Allah (cc) ve Rasûlüne itaatten çıkan fâsıklar,⁴⁶ Allah'a (cc) ortak koşan müşrikler,⁴⁷ İki yüzlü davranmayı karakter haline getirmiş olan münafıklar,⁴⁸ Allah (cc) ve Rasûlünü inkâr eden kafirler⁴⁹ muttakî kimselerin aksine Allah'tan (cc) uzaklaşmış ve ateşi hak etmiş kimseler olarak zikredilmiştir.

Takvânın Bireysel Boyutları

"Ona (insana) hem kötülüğü hem de ondan sakınmayı/korunmayı ilham edene and olsun"⁵⁰ âyetinde takvânın kazanımlarına ve manevi boyutlarına dikkat çekilmiştir. Bunların başında öncelikle insana iyi ve kötüyü ayırt edebileceği doğuştan bir melekenin verilmiş olduğu vurgulanmıştır. Bu yetenek insanın kalbine konulmuştur ve ortaya çıkması âyette "Allah'tan (cc) sakınırsanız size iyi ile kötüyü ayırt edebileceğiniz bir anlayış/furkan verir"⁵¹ şeklinde anlam bulmuştur. Yeteneğin ortaya çıkması için sadece sakınmak yeterli olmayıp bazen de amellerle desteklenmesi gerekir. "Ey iman edenler! Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adaletli olun; çünkü adalet takvâyâ en yakın olan ameldir"⁵² âyetinden anlaşıldığı üzere sakınmanın yanı sıra adaletin pekiştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Kur'an'ın ilk âyetlerinden itibaren muttakîlerin hidayete erdirileceği bildirilmiştir.⁵³

Kur'an'da insanın psikolojik yönlerine dair pek çok portre ve tahlil vardır. İnsan kötüyü yapabilecek fitratta yaratılmıştır. "Günaha da takvâyâ da meyillidir."⁵⁴ Takvânın psikolojik yönüne dikkat çeken âyetlerden biri de şudur: "Ne hayır yapsanız, Allah (cc) onu bilir. Bir de (yol için) kendinize azık edinin. (Bilin ki) azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri! Takvâyâ uygun yaşayıp karşı gelmekten sakının, böylece azabımdan korunun."⁵⁵

Giydikleriyle çalım satma, kibir ve gurur, ölçülüp tartılma değer verme, değer verilme hayatta sürekli karşılaşılan olaylardır. Allah (cc) insanı iblisin fitnessine karşı uyararak, ona en güzel elbise olarak takvâ elbisesini verdiğini bildirmiştir. Âyette takvâ, elbiseye benzetilmiş insanın kötülöklere karşı korunması şöyle vurgulanmıştır. "Ey Âdemoğulları! Size edep yerlerinizi örtecek bir giysi, giyinin

⁴¹ Meryem, 19/85, 86.

⁴² Şuara, 26/90, 91.

⁴³ Sad, 38/29.

⁴⁴ Hâkka, 69/48, 49.

⁴⁵ Zümer, 39/72, 73.

⁴⁶ Tevbe, 9/7, 8.

⁴⁷ Tevbe, 9/36.

⁴⁸ Bakara, 2/8-16.

⁴⁹ Bakara, 2/6; Tevbe, 9/123.

⁵⁰ Şems, 91/8.

⁵¹ Enfal, 8/29.

⁵² Maide, 5/8.

⁵³ Bakara, 2/3.

⁵⁴ Şems, 91/8.

⁵⁵ Bakara, 2/197.

süsleneceğiniz bir elbise ihsan ettik. Takvâ elbisesi ise daha hayırlıdır.”⁵⁶ İnsanın değeri kıyafetinde değildir. Şeref ve haysiyetin takvâ elbisesinde olduğunu anlamak, manevi hastalıklardan korunmaya yardımcı olur. İnsanı koruyan ve süsleyen takvâ elbisesine bürünmek Allah’a (cc) karşı sorumluluk bilincidir. Bu sorumluluğu idrak, Hz. Yusuf (as) örneğinde olduğu gibi insanı şeytanın tuzaklarından korur.⁵⁷ Bireysel anlamda kulun üzerine düşen görevleri yapmada hassas davranması takvâyâ bakışı ile ilgilidir. Kendisini harama karşı korumayan kimse takvalı olamaz. Dünyalık nimetlerden meşru dairede yararlanmak yeterlidir. Bunun ötesindeki tutum ve davranışlar gönülleri dünyaya meylettirir.

Takvânın Sosyal Boyutları

Takvâ her ne kadar bireysel bir konu gibi görülse de aynı zamanda toplumsaldır. Kur'an'da bireylerin dayanışma içerisinde bulunmalarına dikkat çekilmiştir. Âyette “iyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın”⁵⁸ buyrulurken takvânın sosyal boyutları üzerinde durulmuştur. “Allah (cc) katında en üstün olanınız, takvâca en ileri olanınızdır”⁵⁹ buyrulurken cemiyeti oluşturan her bir ferdin takvâ hususunda yarış içerisinde olmaları gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Takvâ kişinin sadece şahsına yönelik nefis terbiyesi çalışmalarından ibaret değildir. Takvâ sayesinde olgunlaşan kimse diğer insanların yardımına koşmayı, onların sıkıntılarını gidermeyi hedefler. Takvâ kişisel olarak müminin Allah (cc) katındaki derecesini artırır. İhlas ve samimiyetini toplumsal menfaatler için harekete geçirirse daha da kıymetli olur. Nitekim âyette “Ey ibadet edenler! İyi ve erdemli olmak (yalnızca) yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Fakat iyi ve erdemli (muttakî) kişi; Allah’a (cc) âhiret gününe, meleklerle, Kitab’a ve peygamberlere inanıp mal sevgisine rağmen (Allah (cc) için) akrabaya, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara, dilenenlere ve boyunduruk altında bulunanlara (kurtulmaları için) veren, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, ahitleştiği zaman sözlerini yerine getiren, sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın şiddetlendiği anda sabredendir. İşte (imanlarında, iyilik ve taatte) doğru olanlar onlardır ve takvâyâ erenler de onlardır.”⁶⁰ Bu bilinç düzeyine ulaşmış bireylerin muttakî toplumlar oluşturacağı şüphesiz bir gerçektir. Dolayısıyla dünya ve ahiretin hayırlarını elde etmek isteyen bireylerin aynı duygu ve düşünceleri paylaşan kimselerle ortak hareket etmesi ve birbirlerine destek vermeleri insanlık görevi olarak görülmelidir.

8. TAKVÂYA ULAŞMA YOLLARI

Takvâyâ Götüren Yollar

Takvâyâ ulaşabilmek için öncelikle devinime ihtiyaç vardır. Kur'an ve Sünnet'te belirtilen hususların hayata geçirilmesi ve icrasında sorumluluk birinci derecede ferde aittir. Kur'an'da takvâyâ götürülen yollar bir âyette “şirkten arınma, ana babaya iyilik, zinadan sakınma, yetim malına göz dikmeme, ölçü tartıya riayet, daima adaleti gözetme” şeklinde detaylandırılmıştır.⁶¹ İman esaslarına riayet,

⁵⁶ Araf, 7/26; âyetin dipnotu: Allah'a (cc) gereği gibi saygı ve itaatle haya/utanma duygusu olur.

⁵⁷ Yusuf, 12/21-35.

⁵⁸ Maide, 5/2.

⁵⁹ Hucurât, /13.

⁶⁰ Bakara, 2/177.

⁶¹ Enam, 6/151-153.

yetime, yolda kalmışa yardım ve İslam esaslarını yerine getirmenin lüzumu açıkça belirtilmiş takvâya erenlerin böyle kimseler olduğu vurgulanmıştır.⁶²

9. SÜFİLERİN TAKVÂ ANLAYIŞI

Hz. Peygamber (sav) döneminden itibaren ilk zahidler Allah'a (cc) ve Rasûlüne itaat kasdıyla takvâya büyük önem vermişlerdir. Tasavvufun tedvin ve kurumsallaşma dönemlerinde çeşitli tarifler yaparak, faydaları ve sonuçlarından bahsetmişlerdir. Takvâya ermek için sūfilerin şekilsel törenlerden ve adetlerden müteşekkil olduğu iddia edilen yaşam tarzlarına(İmam Gazali 2012:415) dair taraflı bakış açılarıyla konunun doğru anlaşılması mümkün olamaz. Onların Allah'ın (cc) rızasına talip kimseler olduğu esas alındığında takvâ konusuna yaklaşımlarının tüm insanlar için örnek teşkil edecek güzellikler barındırdığı kanaati hasıl olabilir. Bazı sūfiler nimetlerin en azı ile yetinmeyi takvânın ön şartı olarak görerek ruhsatlarla amel yerine azimeti tercih etmişler, şüpheli şeylerden uzak durmuşlardır. Sūfiler takvânın öneminden bahseden “yasaklanan günahlardan kaçınırsanız, sizin (diğer) kusurlarınızı örter”⁶³ âyetine “kutbü'l-Kur'an” demişlerdir. Sūfilere göre sağlıklı dini bilgilere kemale ermek için takvâ şiar edinilmelidir.(Uludağ 2010a:486)

Serrâc'a göre takvâ günahlardan arınmış kalpte bulunan ilahi ışıktır. Kul bu ışıkla kötü ve günah olanı bilir. İyi ve sevap olanı görür ve ona uyar.(Serrâc t.y.:303) Serrâc'ın bu tarifi “Allah'tan (cc) sakınırsanız size iyi ile kötüyü ayırt edebileceğiniz bir anlayış/furkan verir”⁶⁴ âyetinden aldığı aşikardır. Furkan olarak anılan ikramı, kalpte bulunan ışık olarak değerlendirmiştir. Hâris el-Muhâsibî ise takvâyı Allah'tan (cc) gelen bir nurla O'na itaat etmek ve günahları terk etmek olarak tanımlamıştır.(Muhâsibî 2014:48) Muhâsibî de Serrâc gibi Allah'tan (cc) gelen bir nurla günahların terk edilebileceği kanaatindedir.

Sufilerce takvâ makam olarak da görülmüştür.(Serrâc t.y.:7) Mevlânâ gibi bazı sūfiler takvânın daima şuurlu bulunmak hali olması hasebiyle insan zihnini açtığını söylemişlerdir.⁶⁵ İlk zahidlerden Süfyân şöyle der: “Biz öyle Müslümanlara yetiştik ki onlardan birine ‘Allah'tan (cc) kork’ denildiğinde bunu sevgi ile karşıladılar. Şimdi ise birisine ‘Allah'tan (cc) kork’ denilse inciniyor. Adamın biri Ömer b. Abdülaziz'e ‘Ya Ömer! Allah'tan (cc) kork’ dediğinde Ömer (ra) heybet-i ilahiden bayılıp yere düştü. Birisi Fudayl b. İyaz'a “Bana hangi ülkede ikametini tavsiye edersiniz” diye sormuş o da: “Seninle bir ülke arasında akrabalık yoktur. Ülkelerin en hayırlısı seni takvâya sevk edenidir.” Süfyân (ra) der ki: “İçimizden birisi Rabbine karşı tam bir takvâ sahibi oldu mu, artık hayat onu sevindirmez, kendisini uyku da tutmaz.” Hz. Ali (ra) der ki: Takvâ üzere yapılan amel az sayılmaz çünkü o makbuldür.(Şarânî 1971:244)

Zahidliği nefis ve şeytana karşı mücadele etmek şeklinde değerlendiren sūfiler de olmuştur. Şeytanın insanı nelerle aldatabileceği tespitlerine yer veren İbnü'l-Cevzî, şeytanın, haramlara düşüremediği ibadet ehli bazı kimselere gelerek riyaya düşürecek şekilde yeme-içme ve giyinme gibi tabii konularda vesvese verebileceğini, bu tuzağa düşmemek için hakiki takvânın gözetilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Zira kendisi zahid olmadığı halde öyleymiş gibi görünmenin ikiyüzlülük olduğu aşikardır.(Cevzî 2003:204)

Sūfiler Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen cennet ve cehennem türü tasvirlerden kaçınarak tartışmalı konulardan uzak durmayı tercih etmişlerdir. Onlar için asıl olan Allah (cc) ve Rasûlü'nün (sav) sevgisine mazhar olmaktır. Bunun için de takvâ yolunu hayat tarzı haline getirmektir. Sūfiler takvânın zahiri ve batini yönlerine dikkat

⁶² Bakara, 2/177.

⁶³ Nisa, 4/31.

⁶⁴ Enfal, 8/29.

⁶⁵ Mesnevi, I, s. 140.

çekmişlerdir. Zahiri yönü dini hükümlere titizlikle uymaktır. Batını yönü ise kalpteki iyi niyet ve ihlastan ibarettir.(Uludağ 2010a:486)

Muttakiler

Takvâ kavramını içselleştirerek bir yaşam tarzı haline getirerek onu şiar edinen ve takvâ elbisesini giyenler Kur'an'da muttakiler olarak geçer. Muttakî kelimesi Kur'an'da kırk sekiz yerde zikredilmiştir.⁶⁶ Bu âyetlerde muttakilerin övülen huylarından bahsedilir. Muttakî kelimesinin karşıt anlamlısı facir'dir. Bu kelime f-c-r kökünden gelen ism-i fail olup "kendisini sakınmayan, günahlara dalan, günahlara aldırış etmeyen kimse" anlamına gelir.⁶⁷ Kur'an'da "gönüllerinde Allah (cc) korkusu taşıyanlar"⁶⁸ muttakiler olarak nitelenir ve Allah (cc) katında kıymetli kimseler olduğu belirtilir "Allah (cc) takvâ ehli kimselerle beraberdir."⁶⁹

Takvâ ehli kimseler Allah'tan (cc) sakındıklarından günaha, kötülük yapmaya cesaret edemezler. Bu tutum ve davranışları nedeniyle cennete girmeleri umulur. "Allah (cc) takvâ sahiplerini sever."⁷⁰ Muttakilerin bariz özelliklerinden biri tevbede acele etmeleridir. "Bollukta da darlıkta da Allah (cc) için infak ederler. Öfkelerini yutar, insanları affederler. Bir kötülük yaptıklarında, kendilerine yakışmayan davranışta bulduklarında Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tövbe istiğfar ederler. Kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler."⁷¹

Muttakî olmanın ilk şartı inancın eksiksiz yani tevhidin tam olmasıdır. İnanç noktasında gitgeller yaşayan kimsenin takvâ ehli olması zordur. Böyle kimseler bir korunun kenarında koyunlarını otlatan çoban misali sakınması gereken şeylerden sakınamaz. Nefsinin aldatmacalarına kanar. Halbuki ancak inancı kuvvetli olan kimse iradesini devamlı kontrol altında tutmayı başarabilir. Hz. Peygamber'in (sav) evlenmeye güç yetiremeyen gençlere nefis terbiyesi için oruç tavsiyesi bu meyanda değerlendirilebilir.

Muttakiler dünyevi ve uhrevi bazı nimetler ile müjdelenmiştir.⁷² Onlar için helal-haram son derece önemlidir. "Günah, seni rahatsız eden ve gönlüne yatmayan şeydir."(Müslim 1431:Birr, 14) Bir hadiste şüpheli şeylerden sakınılması gerektiği bildirilmiştir.(Buhârî 1433:Büyü', 3) Şüpheli şeylerden sakınmak adına her şeyden nem kapmak da yerilmiştir. "Dini konularda kılı kırk yaranlar mahvolmuştur"(Müslim 1431:İlim, 7) şeklindeki uyarılarla vicdanın kabullenemediği şeyleri gönüllerinden söküp atarlar.

Onlar yaşantılarını ibadet şuuruyla yapmaya gayret eder, Rab'lerinin kendilerine verdiklerine razı olurlar.⁷³ Takvâyaya erme şartının Kur'an'ın ifadesine göre ibadetler olduğunu bilirler.⁷⁴ Sehven işledikleri günahların akabinde hemen tevbe eder ve istiğfarla Rablerine yönelirler.⁷⁵

Allah'a (cc) iman edip emirlerine uygun yaşamaya gayret ederler.⁷⁶ Allah (cc) ahitlerine riayet ederek adaletle hükmeden ve dürüst davrananları sever.⁷⁷ Allah (cc) "kim Allah'a (cc) saygı duyup emirlerine uyarsa, Allah (cc) onu selamete

⁶⁶ Bkz., Bakara, 2/2; Âl-i İmrân, 3/76; Maide, 5/27; A'raf, 7/128; Enfal, 8/34.

⁶⁷ Şems, 91/8.

⁶⁸ Enfal, 8/34.

⁶⁹ Bakara, 2/194.

⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/76.

⁷¹ Âl-i İmrân, 3/134, 135.

⁷² Enam, 6/32; Âl-i İmrân, 3/134; Kaf, 50/31-34.

⁷³ Zariyat, 51/15-19.

⁷⁴ Bakara, 2/21.

⁷⁵ Nisa, 4/16, 17.

⁷⁶ Yunus, 10/62-64.

⁷⁷ Tevbe, 9/7.

çıkartır, ummadığı yerden rızıklandırır.”⁷⁸ Takvâları ile korkulara karşı güven duygusu ile donanırlar.⁷⁹ Kendilerine dünyevi ve uhrevi kötülük dokunmayacak nimetlere ererler.⁸⁰

Kur'an'a inanır,⁸¹ Allah'ın (cc) emirlerine uygun hareket ederler.⁸² Ğaybe imanla namaz, zekât gibi ferdi ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmekle Allah (cc) ve Rasûlüne tabi olmuş sayılırlar.⁸³ Onlar için tadı bozulmayan, içenlere lezzet veren; süt ve baldan ırmaklarla ebedi nimetler vardır.⁸⁴ kendilerine cennet yaklaştırılır.⁸⁵ Kurtuluşa erdiklerinden cennet ile mutluluk ve felah bulurlar.⁸⁶

Makalemizin başlığı **İlk Dönem Sûfilerinde Takvâ Anlayışı (Kelâbâzî ve Kuşeyrî Örneği)** olduğu için hicri dördüncü asrın başından bir sûfi olan sadece Kelâbâzî ve aynı dönemin sonundan da bir sûfi olmak üzere Kuşeyrî Örneği ele alınmıştır. Çünkü artık bu asırdan itibaren tasavvuf kurumsallaşmaya başlamıştır. Buraya kadar anlatılanların, sûfilerin zihin dünyasında nasıl karşılık bulduğuna dair görüşlerini ele aldığımız iki sûfi sırasıyla Kelâbâzî ve Kuşeyrî'dir. Her birinin herkesçe bilinen eserleri kendi sahasında ayrı bir öneme sahiptir. Zahirî ilimlerde de söz sahibi olan bu sûfilerin konuya bakışları günümüz insanına yol gösterecek niteliktedir.

10. KELÂBÂZÎ'DE TAKVÂ (ö. 380/990)

Et-Ta'arruf adlı meşhur tasavvufî eserin müellifi Tâcül-İslam Muhammed b. İbrahim Kelâbâzî el-Buhârî'dir (d. 305/917? - ö. 380/995), 80-85 yıl yaşadığı tahmin edilmektedir.(Göktaş 2008:44) Alim ve sûfidir. Sünnete bağlılığı ile meşhurdur. Şeriat ve tarikatın iç içe olduğu görüşünü savunmuştur. Günlük hayatta mümine gerekli değerler üzerine durmuştur.(Gözel 2021:806) Yaşadığı hicri dördüncü asır; Küfe, Bağdat, Basra, Şam, İskenderiye gibi yerlerin ilmi hayatın merkezleri konumundadır.(Gözel 2021:807) Kelâbâzî, yazmış olduğu eserlerinde tasavvufî kavramları âyet ve hadisler ışığında değerlendirmiştir. Ta'arruf adlı eserinde ahireti dünyaya tercih etmiş pek çok sûfinin takvâ hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Onun takvâ başlığı altında verdiği bilgileri şu şekilde özetleyebiliriz.

Sehl; “tek başına halleri müşahede etmektir.” Allah (cc) ile sükûn bulan ve bu halden zevk alan kul O'ndan başkasından uzak durmalı ve kendini sakınmalıdır. Sehl, “gücünüz yettiği kadar takvâ üzere olun”⁸⁷ âyetini “fakirlik ve yoksulluğunuzu gücünüz yettiğince O'na arz ediniz” şeklinde izah etmiştir.(Kelâbâzî 1992:148)

Takvâ tüm iyilikleri ve faziletleri bünyesinde toplayan haslettir. Takvânın hakikati Allah'a (cc) itaat ederek azabından sakınmaktır. “Filan kimse kalkanı ile korundu” denildiğinde bu mana kastedilmiş olur. Takvânın aslı önce şirkten, sonra kötü ve günah olan fiillerden, daha sonra da günah olması ihtimali olan amellerden sakınmak, son olarak fuzuli ve lüzumsuz (mubah ve helal) şeyleri terk etmektir. Muhammed b. Şeyhan “takvâ Allah'tan (cc) başkasını terk etmektir” demiştir. Kelâbâzî takvâ ile **ihlas** arasında bir bağ kurar. Ta'arruf adlı eserinde takvânın hemen ardından ihlas kelimesini açıklamıştır. “Kurbanlarınızın ne eti ne kanı Allah'a (cc) ulaşır, O'na takvânız ulaşır”⁸⁸ âyetini Sehl'den nakille şöyle izah eder: Buradaki takvâ

⁷⁸ Talak, 65/1, 2.

⁷⁹ Zümer, 39/61.

⁸⁰ Duhan, 44/51.

⁸¹ Bakara, 2/2.

⁸² Talak, 65/10.

⁸³ Bakara, 2/3-4.

⁸⁴ Muhammed, 47/15.

⁸⁵ Furkan, 25/12.

⁸⁶ Zümer, 39/61.

⁸⁷ Teğabün, 64/16.

⁸⁸ Hac, 22/37.

nefs ve halktan teberrî (uzaklaşmak) manasına gelir. Teberrî ihlas dediğimiz şeyin kendisidir.(Kelâbâzî 1992:148) Başka biri; “takvânın aslı, yasak olan şeylerden uzaklaşmak ve nefis ile zıtlaşmaktır. Kul nefsin hazlarından uzaklaştığı ölçüde yakini idrak eder” demiştir.

Kelâbâzî konuyla ilgili aşağıdaki şiiri zikretmiştir.

*Senden korkuyorum ama cehennem azabından değil,
Neden ve niçin korkuyum ki, bütün gece bana dostluktan bahsediyorsun.
Ruhlara sırlar tevdi ediyorsun. Kalplerde gizli olanı biliyorsun.
O kadar ulusun ki senden başkasına büyük demeye dilim varmıyor,
En büyük şeyler yanında pek küçük kalıyor.*

Kelâbâzî takvâ ile ilişkilendirdiği **verâ** konusuna özel başlık açmıştır. Ona göre verâ mücâhede ile eş anlamlıdır. Nefisle mücadelede önemli bir yeri olan verâ'nın dünyalıklara karşı tutum ve davranışları değiştirmesi hakkında verdiği örnek kayda değerdir. Muhâsibî'ye babasından otuz bin dinar kalmış ama babasının kadere inanmaması nedeniyle mirası reddetmiştir.(Kelâbâzî 1992:207) Süfiler haramlık söz konusu olduğunda harama sevk edebilir düşüncesiyle mubahlara da ihtiyatlı davranmışlardır.

Kelâbâzî, Ebû Osman'dan şöyle bir hikâye anlatır: Ebû Hafs ile Ebû Bekir b. Hanife'nin evinde bulunuyorduk. O esnada yanımızda bulunmayan bir arkadaşımızdan söz açıldı. Ebû Hafs yanımızda kâğıt olsaydı ona mektup yazardık dedi. Ben de “Efendim burada bir kâğıt var” dedim. Ebû Hafs bunun üzerine “nereden bilelim, belki Ebû Bekir ölmüş, kâğıt da mirasçılara intikal etmiştir” dedi. Bu hikâyede çarşıya gitmiş bir adamı ölmeden dönüp dönmeyeceğine dair bir değerlendirme yapılmıştır. Verâ denilen şey Kelâbâzî'ye göre işte bu inceliği gözetmektir. Yine Ebû Osman anlatır: “Bir keresinde Ebû Hafs'ın yanında bulunuyordum. Önünde kuru üzüm vardı. Bir tane alıp ağızıma attım. Ebû Hafs boğazıma sarılarak “seni hain seni, üzümümü yiyorsun ha!” dedi. Ben de “dünyaya rağbet etmediğini bildiğim ve diğerkâm olduğuna kani olduğum için böyle yaptım” dedim. Bana “cahil adam! Sahibinin bile malik olmadığı bir kalbe nasıl güveniyorsun?” dedi.(Kelâbâzî 1992:208) Hikâyede üzüm yemek değil, kalbine sahip olmak vurgulanmıştır.

Kelâbâzî, Ebû Osman'dan rivayetle zamanın bazı şeyhlerinin üç hususta dervişlerden yüz çevirdiğini söyler. Birincisi bedel olarak başkasının yerine hacceden kimse, ikincisi Horasan'a giden (o dönemde maddi kar ve menfaat için gidilmiş), üçüncüsü ise (o dönemde bölgede fuhşa sürükleyen sebeplerin çokluğundan) Yemen'e giden kimselere rağbet edilmemiştir. Kendilerini sûfi veya derviş olarak gören kimselerin maddiyat ve dünya zevklerine göstermiş oldukları tavırlara dikkat etmişlerdir. Verâ'ı gözettiklerinden şüpheli şeylerden sakınmayı esas almışlardır. Zühd ehli bir kimse olarak bilinen Ebû Muğis, geceyi bir yere dayanmadan geçirir, başını dizlerine dayar, kısa bir süre uyurmuş. Neden böyle yaptığını soranlara Hz. Peygamber'in (sav) insanlar arasında en şiddetle belalara maruz kaldığını söyleyerek, O'na benzemek istediğini söylemiştir.(Kelâbâzî 1992:208)

Kelâbâzî, Fâris'ten şöyle nakleder. Ebû Abdullah halka vaaz etmezmiş. Fâris, her zaman dolaştığı mekanlardan biri olan viraneliklerden birinde onu yakalar ve nedenini sorar. Ebû Abdullah, zahir alemin bir hayal olduğunu, hakikati bulunmayan bir şeyin anlatılmaya değmez olduğunu ifade ederek savuşup gider. Fâris, savaş meydanında yaralanan Ebû Muhammed Ceriri'nin “etrafta yaralılar varken bu suyu içmem pis boğazlıktır” sözü söyledikten sonra can verdiğini nakletmiştir.(Kelâbâzî 1992:209)

Ceriri'nin dervişlerinden biri hocaları hakkında şunu anlatır: “Hazırlanıp önüme gelene kadar yirmi sene yemek yemek aklımdan geçmedi. Yirmi sene yatsı abdesti ile sabah namazı kıldım.” Muhammed b. Sa'd'dan işittim. “Hizmetinde bulunduğum şeyhlerimden Ebû Muğis'in yanında yirmi sene kaldım. Elinden kaçırıldığı bir şeye üzüldüğünü, kaybettiği bir şeyi aradığını görmedim.”(Kelâbâzî 1992:210)

Ebû Hamza Horasânî olduğu belirtilen bir zatın ibadetinin makbul olması kastıyla göstermiş olduğu tutum verâ hususunda ilginç örneklerden biridir. On kere Rasûlullah (sav), on kere O'nun Ashabından on tanesinin namına haccetmiş, kendisi de bir defa hac yaparak Allah (cc) nezdinde makbul olması için diğer hacları vesile kılmıştır.(Kelâbâzî 1992:210) Yani kendinden daha takvalı gördüğü kimseleri vesile edinmiştir.

Kelâbâzî'nin takvâ ile ilişkilendirdiği bir diğer kavram ise **zühd**'dür. Ta'arruf adlı eserinde ilk dönem zahidlerinden itibaren pek çok ismin kavram hakkındaki tanımlarına ve yorumlarına yer vermiştir. Cüneyd, "zühd; malın elde, mal sahibi olma arzusunun ise kalpte bulunmamasıdır" demiştir.(Kelâbâzî 1992:142) Ali b. Ebi Talib (ra)'e "zühd nedir" diye sorulunca şu cevabı verir: "Dünyayı ister Müslüman ister gavur yesin, buna aldırmamandır." Yahya b. Muaz "zühd lüzumlu şeyleri terk etmektir" demiştir. Şibli'ye zühdden sorulunca şöyle der: "Yazık size! Dünyada bir sineğin kanadından daha değerli ne var ki, zühd bahis konusu olsun!" Hadiste "eğer dünyanın Allah (cc) katında bir sineğin kanadı kadar değeri bulunsaydı, Allah (cc) kafire bir yudum su bile içirmezdi" buyurulmuştur. Bu kadar değersiz olan bir şeye rağbet etmeme meziyet midir ki! Ebu Bekir Vasiti şöyle der: "Allah'ın (cc) nezdinde bir sineğin kanadı kadar bile değeri bulunmayan murdar bir şeyi terk etmek için daha ne kadar çabalayacak, ondan yüz çevirmek için daha ne zamana dek uğraşacaksınız!

Şibli'ye zühdden sorulunca şöyle der: "Aslında zühd diye bir şey yoktur. Zira insan ya kendisine ait olmayan bir şeye rağbet etmez, bu ise zühd değildir. Veya kendisine ait olan bir şeye rağbet etmez. Bu takdirde yanında ve beraberinde bulunan bir şeye insanın rağbet etmemesi nasıl mümkün olur? (Rağbet etmeseydi o şey elinde bulunmazdı). O halde geriye sadece dünyaya sırt çevirmek, varını yokunu harcamak ve halka yardım etmek kalmaktadır." Şibli'ye göre zühd, insanın kendisine ait olmayan şeyi terk etmesidir. Halbuki bir kimsenin kendisine ait olmayan bir şeyi terk etmesi mümkün değildir. Zira bu nevi şeyler zaten terk edilmiştir. Kendisine ait olan şeyi terk etmesi ise (o şeye sahip bulunduğu sürece) mümkün değildir.(Kelâbâzî 1992:143)

Kelâbâzî'nin yaşadığı dönem Abbasi Devleti'nin dağılma yıllarıdır. Şia Ehl-i Sünnet mücadelelerinin yaşandığı dönemde dini ve dünyevi ilimler oldukça canlıdır. Sekülerleşmeye karşı Ehl-i Sünnet akidesi ve zühd hayatının gerekliliğini irdeleyen Kelâbâzî, eserleriyle yaşadığı dönemdeki Müslümanları Asr-ı Saadet'e götürmeyi, olayları Hz. Peygamber'in (sav) baktığı çerçeveden değerlendirmeye götürmüştür. Yaşanan karmaşa ortamında Müslümanların takınması gerekli tavırların neler olduğu yönünde beyanlarda bulunmak yerine selef alimlerinin ve önceki dönemlerde yaşamış sûfilerin söylemlerini eser haline getirmeyi tercih etmiştir. Bu yönüyle Kelâbâzî'nin önemli bir misyon üstlendiği görülmektedir. Benzer tutum ve davranışların günümüzde de yaşanması nedeniyle eserlerinin günümüz insanların gönül coğrafyalarına hitap etmesinin tabii olduğu bir gerçektir.

11. KUŞEYRİ'DE TAKVÂ (ö. 465/1072)

Abdülkerim el-Kuşeyrî Nişabur civarındaki Üstüvâ kasabasında 376/986 yılında doğdu. Küçük yaşta iyi derecede Arapça, dil ve edebiyat tahsili gördü. Tahsilin devamı için geldiği Nişabur'da, Ebû Ali ed-Dekkak'tan etkilenerek intisap etti. Yaşadığı dönemde özelde tasavvuf anlayışı, genelde İslam düşüncesi alanında kıymetli bir eser olan er-Risale adlı eseriyle meşhur oldu. Bu eseriyle Ehl-i Sünnet akidesine uygun tasavvuf anlayışı ortaya koyarak tasavvufa yapılan saldırılara cevaplar vermiştir.(Özköse 2003:87, 88)

Kuşeyrî'nin Risâle'sinde takvâ kelimesinin izahı Hucurât Süresi'nin 49/13 âyeti ile başlamıştır. Bu âyete göre Allah (cc) katında derecesi en üstün olanlar takvâ üzere bulunanlardır. Daha sonra da şöyle bir hadis paylaşmıştır. Adamın biri gelerek "Ey

Allah'ın (cc) Rasûlü, bana tavsiyede bulun dedi. Rasûlullah (sav) "Takvâya sıkı bir şekilde sarıl. Zira bütün hayırları kendisinde toplayan haslet takvâdir. Cihada da dikkatle riâyet et. Çünkü Müslümanlığın ruhbanlığı cihattır. Daima Allah'ı zikirle meşgul ol, bu senin için nurdur" buyurdu.(Kuşeyrî 2016:201) Hz. Peygamber (sav)'e Muhammed'in ailesi kimlerdir? diye sorulduğunda "Takvâ sahibi olan kimselerdir" buyurmuştur. Kuşeyrî'nin takvâ ehli kimseleri Ehl-i Beyt'e dahil olacak şekilde değerlendirmesi üzerinde durulacak kadar önemlidir.(Anonim t.y.:Tevbe, 9/129)

Takvânın aslı önce şirkten, sonra kötü ve günah olan fiillerden, daha sonra da günah olması ihtimali olan amellerden sakınmak, en son olarak da füzulî ve lüzumsuz olan (mubah ve helal) şeyleri de terk etmektir. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur. "Bir kimse bir kadının güzelliğini görür görmez gözüne sahip olarak bakışını yere çevirirse Allah (cc) o kul için zevkini kalbinde duyacağı bir ibadet şekli yaratır."(Tirmizî 1998:Zühd, 11) Burada da günahlardan sakınanların kalbinde huzur bulabileceğini ifade edilmiştir.

Âyet ve hadislerin yanı sıra sahabeden de örnekler paylaşan Kuşeyrî takvânın bir başka yönünü şöyle zikreder. Hz. Ali (ra) şöyle der: "dünyada insanların efendisi cömert olanlardır. Ahirette insanların efendisi takvâ sahibi olanlardır."(Kuşeyrî 2016:202)

Kuşeyrî, Risale'sinde **takvâ** hakkında bazı ayetlerle sûfilerin görüşlerini paylaşır. Ali Dekkak'tan şöyle işitmişim. "Takvânın bu kısımlarından her bir için bir bab vardır." Kur'an'da "Allah'tan (cc) hakkıyla korkun"⁸⁹ âyetinde geçen takvâ ile; Allah'a (cc) itaat edip isyan etmeme, zikredip unutmama, şükredilip küfranı nimette bulunmama kastedilmiştir.

Sehl b. Abdullah, "Allah'tan (cc) başka yardımcı, Rasûlullah'tan başka delil, takvâdan başka azık, ibadete sabretmekten başka amel yoktur."(Kuşeyrî 2016:201) Kettâni, "dünya bela üzerine, ahiret takvâ üzere bulunanlara taksim olunmuştur." Cerîri, "bir kimse kendisi ile Allah (cc) arasındaki münasebette takvâyı hâkim kılmazsa, keşf ve müşahede mertebesine ulaşamaz" der. Nasrabâzi, "takvâyaya sarılan dünyadan ayrılmasın özlemi ile yaşar. Çünkü Allah (cc) "takvâ üzere olanlar için şüpheli yok ki, ahiret yurdu daha hayırlıdır. Buna aklınız ermiyor mu?"⁹⁰ buyurmuştur.

Sûfilerden biri "Allah (cc) hakiki manada takvâ üzere olan kimsenin dünyadan yüz çevirmesini ona kolay hale getirir" demiştir. Ebu Abdullah Rûzbârî "takvâ seni Allah'tan (cc) uzaklaştıran şeyden uzak kalmadır." Zünnûn; "muttaki o kimsedir ki, dış yüzünü (zahirini) şeriatın ahkâmına karşı çıkmak ve muarız olmakla, iç yüzünü (batınını) ise illetli (helal olması şüpheli) olan şeylerle kirletmez. Daima Allah (cc) ile uygunluk mevkiinde (iradesi Allah'ın (cc) iradesi ile çatışmayan halde) bulunur." Ebu Hasan Farisi "takvânın zahiri ilahi sırlara ermek, batını ise ihlas ve niyettir." Zünnûn der ki "kalpleri takvâ ile atan, zikirle rahatlayan kimse, süt emen çocuğun ana kucağında huzur bulmasına benzer."

İnsanın takvâ sahibi oluşunun delili üçtür denilmiştir. Nail olmadığı nimet konusunda tevekküle riâyet eder. Nail olduğu nimetler için rıza halini muhafaza eder. Elden kaçırdığı şeyler için üzülmeyip sabır gösterir. Talk b. Habib "takvâ, Allah'ın (cc) azabından korkulması sebebiyle Allah'tan (cc) gelen bir nur üzere bulunarak Allah'a (cc) itaat etme işidir." Ebu Hafis "takvâ katıksız ve halis helal olan hususlarda olur, başka şeyde olmaz." Ebu Hüseyin Zencani "sermayesi takvâ olanın kârını anlatmaktan diller aciz kalır." Vasıtı "takvâ, takvâdan sakınmak, yani ona değer vermektir korunmaktır." Muttaki kimseler İbn Sirin gibi olur. Bir keresinde kırk külek⁹¹ yağ almış hizmetçisi bunlardan birinden fare ölüsü çıkardığını söyleyince "hangisinden" diye sorunca "bilmiyorum" demiş. İbn Sirin şüpheden arınmak

⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/102.

⁹⁰ Enam, 6/32.

⁹¹ Yağ, bal, pekmez gibi şeyler koymaya yarayan, genellikle kapaklı tahta kova; <https://kelimeler.gen.tr/kulek-nedir-ne-demek-207490>, 26.07.2021.

uzaklaştırılırlar”⁹⁸ âyeti bunu gösterir. Yine Kuşeyrî, “necata eren daha önce de Allah (cc) tarafından seçildiği için kurtulmuştur. Allah’ın (cc) “biz onları seçtik ve doğru yolumuza ilettik”⁹⁹ âyeti bunu gösterir.

Kuşeyrî takvâ kelimesini **zühd** ile ilişkilendirerek Gazali’den bir hadis nakleder: “Dünyaya karşı zahid olan ve vaaz edebilen birini görürseniz ona yaklaşın. Çünkü o hikmet telkin eder.” Zühdün ne olduğu hakkında sûfiler muhtelif görüşler ifade etmişlerdir. Bazıları zühd sadece haramda olur, helal zaten mubahtır, bazıları da zühd; haramda şart, helalde fazilettir demişlerdir. Sûfiler “Elinizden çıkana üzülmeysiniz, size verdiği de sevinmeysiniz diye” âyetini zühdün Kur'an'dan delili olarak gösterirler. Cüneyd; elde bulunmayan şeyin gönülde de bulunmaması olarak tarif etmiştir. Süfyân-ı Sevri, Ahmed b. Hanbel, İsa b. Yunus gibi selef alimleri zühdü; dünyada emelin kısa tutulması olarak değerlendirmişlerdir. Abdullah b. Mübarek de zühdü; fakirlikten razı olarak ve severek Allah’a (cc) güvenmek olarak tarif etmiştir. Hasan Basri, zühd; dünyaya karşı zahit olmak, dünyacılara buğz etmek, dünyadaki şeylerden nefret etmektir demiştir. Sûfilerden biri de zühd; dünyada olan şeyi dünya ehline bırakmaktır demiştir.(Kuşeyrî 2016:208-10)

Kuşeyrî, takvâ ile **verâ** arasında bir ilişki kurarak der ki: “Verâ şüpheli şeyleri terk etmektir. İbrahim b. Ethem şöyle der: Verâ şüpheli her şeyi terk etmektir. Fuzuli şeyleri terk etmek demek olan malayaniden uzak kalmaktır.”(Kuşeyrî 2016:203) Hz. Peygamber (sav) “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi İslam’ı iyi anlayıp takbik ettiğinin delilidir”(Tirmizî 1998:Zühd, 11) buyurmuştur. Bir hadiste verâ sahibi olan kimselerin insanların en çok ibadet edeni olacağı bildirilmiştir.(İbn Mâce 1431:Zühd, 24) Ebu Süleyman Dârâni: “verâ, zühdün evveli kanaat da rızanın başıdır” demiştir. Ebu Osman: “Vera’nın sevabı (ve ahirette neticesi) hesabın hafif olmasıdır” demiştir. Yahya b. Muaz: “Vera’ hiç te’vile girmeden şer’î ilmin sınırında durmaktır” demiştir. Yine ona göre “Zahiri verâ: Allah’ın (cc) rızasından başka bir şeyin seni harekete geçirmemesidir. Batınî verâ ise: kalbine Allah’tan (cc) başka bir şeyin girmemesidir.” Maruf Kerhî, “Dilini başkalarını yermekten koruduğun gibi övmeden de koru” demiştir. Bişr b. Hâris: “Amellerin en çetini üçtür. Yoksullukta cömertlik, halvette verâ, faydası umulanın veya zararından korkulanın yanında söz söylemektir” demiştir.(Kuşeyrî 2016:204-5) Hasan Basri Mekke’ye geldiği zaman Hz. Ali’nin soyundan birisinin Kâbe duvarına dayanarak halka vaaz verdiğini görmüş. Ona “Dinin temelini nedir” diye sormuş. Vaiz “verâdır” demiş. Hasan Basri tekrar sormuş “Dinin afeti nedir?” vaiz cevap vermiş “Tamahtır.” Bunun üzerine Hasan Basri bu cevaplardan memnuniyetini ifade etmiştir.(Kuşeyrî 2016:206)

Zahid olanlara verâ sahibi olmalarının kolay olacağına dair şu örnek de ilginçtir. Hassan b. Ebu Sinan, Hasan Basri’nin müritlerine “Sizin için en çetin olan şey nedir?” diye sorar. Onlar “verâ” derler. Hassan: “Benim için bundan daha kolay bir şey yoktur” deyince “bu nasıl olur?” diye sorarlar. Hassan: “Kırk yıldır (zühd icabı) nehrinizden kana kana su içmedim” der.(Kuşeyrî 2016:207) Bu örnekte de görüleceği üzere zühd ehli kimselerin, kendilerini tutmakla bir ileri merhale olan verâ makamına erecekleri aşikardır.

Zahiri ve batını ilimleri aynı potada eriterek yaşadığı dönemdeki yanlışların izalesinde büyük roller üstlenen Kuşeyrî, eserleriyle Ehl-i Sünnet yolunun saflığına ve sadeliğine dikkat çekmiştir. Zühd ve takvâ yolunu esas aldığı eserlerinde sûfi geçinen kimselere de çeşitli uyarılar yaparak takvânın mahiyeti üzerinde durmuştur. İnsanların takvâyâ bakışları amelleri üzere farklılıklar arz eder. Kuşeyrî’ye göre avamın takvâsı şirk ve küfürle, havasın takvâsı günah ve kötülükle, evliyanın takvâsı

⁹⁸ Enbiya, 21/101.

⁹⁹ Enam, 6/87.

fiilleri vesile kılarak Allah'a (cc) yaklaşmakla, peygamberlerin takvâsı fiilleri Allah'a (cc) nisbetle ilgilidir.¹⁰⁰

SONUÇ

Takvâ, Kur'an ve Sünnet'teki manalarından farklı olarak günümüzde kuvvetli dindarlık şeklinde anlaşılmaya başlamıştır. Allah'ın (cc) ve Rasûlü'nün yasaklarından sakınmayan kimseler ahireti kazanma noktasında türlü yanlışlara düşerler. Bunlar öncelikle nefsinin isteklerine boyun eğmek şeklinde tezahür eder. Daha sonra ise nefsi arzularının tesiri ile hak ve hakikatten vaz geçebilecek noktaya kadar gidebilir.

Ahiret saadeti için nefsine ve iradesine hâkim olarak sakınılması istenen her türlü şeyden uzaklaşmak gerekir. Sakınmak sayesinde insan bazı kazanımlar elde eder. Bunların en önemlisi hem dünya ve ahiret saadetini elde etmesidir. Böyle kimseler bir yandan fiziki diğer yandan ise gaybî/batnî/derûnî duyguları ve manevi halleri tatmış olurlarken diğer yandan manevi hallerine göre nimetlerden istifade edeceklerdir. Dünya ve ahirette mutlu olmak isteyen kimselerin titizlikle ve ihsan sırrınca amel etmeleri hayatlarını sistemli hale getirecektir.

Takvâ sayesinde Allah'a (cc) yakınlığın tadını alan kimseler terakki (yükselme) arzusu ile her türlü yasakların kaçınma hususunda azami gayret göstereceklerdir. Manevi anlamda günümüz temel problemlerinden biri olan "ben üstünüm" duygusu takvâ ile kırılmış olacaktır. Cennet arzusu ve cehennem korkusu ile yapılan ibadetler daha ileri merhale olan sakınma ve takvâ duygusu ile daha da anlamlı hale gelecektir.

Bu meyanda Hz. Peygamber'in (sav) "Allah'ım Senden hidâyet, takvâ, iffet ve gönül zenginliği isteriz"(Müslim 1431:Zikir, 72) buyurması konunun önemini göstermesi bakımından son derece hassas olunmasına işaret etmektedir. Takvânın Allah'ı (cc) tanıma ve O'na gereğince kulluk etme bakımından irfan yolu olduğu düşünüldüğünde Peygamberimiz (sav)'in "Allah'ı (cc) en iyi bileniniz ve ondan en çok korkanınız benim"(Müslim 1431:Fezâil, 127) sözü daha iyi anlaşılacaktır. Takvâya eren muttakîlerin Allah (cc) katında yüksek dereceler elde edeceği gerçeği daima hatırdâ tutulmalıdır.

Hak sahiplerine haklarının teslim edilmesi ve adil olunmakla gönüllerin huzura ermesi sağlanır. Bu yolun kestirme şekilde alınması ise Hz. Peygamber (sav)'e tabi olmakla mümkündür. O, "Beni Rabbim terbiye etti, O ne güzel terbiye edendir"(Malik b. Enes 1431:Hüsnu'l-hulk, 1) buyurduğundan Rasûle tabi olmak ve O'nun yolunda yürümek Allah'a (cc) vasıl olma yolunda çalışan samimi insanlara gereken en önemli vasıflardandır. Takvâya erme noktasında takip edilecek eğitim metodu şüphesiz Hz. Peygamber (sav)'e tabi olmaktır. Bunun yolu da O'nun Sünnet'ine imtisalden geçer. Hz. Peygamber'in (sav) psikolojik, sosyolojik pek çok probleme çözüm önerileri sunan hadisleri dikkatle incelendiğinde bizi götürmek istenen asıl mecranın Allah'ın (cc) rızası olduğu görülecektir.

Sahabe döneminden itibaren takvâ konusunda duyarlı olan salih kimseler muttakîlik iddiasında bulunmamışlardır. Zira muttakîler asla gereksiz iddialarda bulunmamış ihtiyatlı davranmışlardır. Günümüz insanının en çok yanlışlığa düştüğü hususlardan biri günlük hayatındaki alışkanlıklarını sorgulamaması ve kendini yeterince hesaba çekmeden takvâlı olduklarını düşünmesidir.

Tasavvufun ilk dönem eserlerini veren zatlardan Kelâbâzî, Sülemî ve Kuşeyrî aynı temel problemlere dikkat çekerek pratik hayattaki yansımalarına çözümler sunmuşlardır. Takvânın asıl itibarıyla sakınma ve Allah'a (cc) gereğince itaat etme şeklinde değerlendirilmesi hepsinin de Ehl-i Sünnet çizgiyi muhafaza etmeleri ile açıklanabilir.

¹⁰⁰ Kuşeyrî, s. 282.

KAYNAKÇA

- Aydın, Hayati. 2016. *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Fecr Yayınları.
- Azzam, Abdurrahman. 1975. *Resûl-i Ekrem'in Örnek Ahlâkı*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. 1432. *es-Sünenü'l-kübra lil-Beyhaki*. C. 22. Merkezü hicri lil-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-arabiyye ve'l-islamiyye.
- Bolat, Ali. 2015. *Tasavvuf: el kitabı*. 3. baskı. editör K. Özköse. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Buhârî, Ebû Abdçullah Muhammed b. İsmail. 1433. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâr-u Tavki'n-Necât.
- Cebeci, Lütfullah. 2021. *Kur'an'a Göre Takva ve Muttakî*. İstanbul: Server Yayınları.
- Cevzî, Ebu'l-Ferec Ebu Abdurrahman b. Ebi'l-Hasan. 2003. *Şeytanın Ayartması*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali. 1983. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye.
- Darimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-. 1439. *Müsned*. Şamile.
- Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'as. t.y. *Sünen*. Beyrut: Daru Risaleti'l-Alemîyye.
- Feyizli, Hasan Tahsin. 2005. *Kurân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. İstanbul: Server İletişim.
- Göktaş, Vahit. 2008. *Buhara'da Tasavvuf Hicri IV. Asır Kelâbâzî Örneği*. İstanbul: Meydan Yayıncılık.
- Gözel, Uğur. 2021. "Buhara'lı Bir Sufi: Kelabazi ve Ta'arruf Adlı Eseri". Ss. 804-15 içinde *Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya İslami İlimler Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları-63.
- Gümüştânevî, Ahmed Ziyaüddîn. 1982. *Râmûz el-ehâdîs*. İstanbul: Veb Ofset.
- Hindî, Alaüddin Ali b. Hüsamüddin ibn Kadı Han el-Kâdirî Şâzeli el-. 1981. *Kenzü'l-ummâl*. Müessesetü'r-Risâle.
- İmam Gazali. 2012. *El-Munkizü Mine'd Dalal ve Tasavvufî İncelemeler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed Rağîb. 1431. *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*. Şam: Dâru'l-kalem.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid. 1431. *Sünen*. Beyrut: Daru Risaleti'l-Alemîyye.

- Karagöz, İsmail. 1995. “Kuranda Takva Kavramı ve Muttaki İnsanın Özellikleri”. *Diyanet İlmî Dergi, Ekim-Kasım- Aralık 1995*. Geliş tarihi 30 Eylül 2021 (https://dosya.diyanet.gov.tr/flip/index.php?YIL=1995&TR=2&DERGI=ilmi_ekim_1995.pdf).
- Kelâbâzî, Tâcû'l-İslâm Ebübekir Muhammed b. İshak. 1992. *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf (Doğuş Devrinde Tasavvuf- Ta'arruf)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b Hevazin. 2012. *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*. 6. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kuşeyrî, Abdülkerim İbn Hevâzin. 2016. *Kuşeyrî Risâlesi*. 8. baskı. Sultanahmet, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Malik b. Enes, b. Malik b. Amir el-Asbahî el-Medenî. 1431. *Muvatta' Mâlik bi rivâyeti Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*. el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- Muhâsibî, Hârit İbn-Esed. 2014. *er-Riâye li-hukûkillâh (Nefs Muhasebesinin Temelleri)*. Beşinci baskı. Beyoğlu/İstanbul: İnsan Yayınları.
- Müslim, Haccac bin. 1431. *Sahih*. Beyrut: Dâr-ü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Özköse, Kadir. 2003. “er-Risale (Abdülkerim el-Kuşeyrî)”. içinde *Klasik Tasavvuf Kaynakları-I*, editör A. Çınar. İstanbul: Erkam Matbaası.
- Sabunî, Muhammed Ali. 1431. *Muhtasar-u tefsir-i ibn kesir*. Beyrut: Darü'l-Kur'ani'l-kerim.
- Serrâc, Ebû Nasr Tûsî. t.y. *el-Lüma'*. Erkam Yayınları.
- Şarânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. 1971. *İslam Büyüklerinin Örnek Ahlakı ve Hikmetli Sözleri*. 2. bs. İstanbul: Sönmez Neşriyat.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Ebu'l-Kasım et-. 1989. *Mekârimü'l-ahlâk*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa et-. 1998. *Sünen*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Uludağ, Süleyman. 1991. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Uludağ, Süleyman. 2010a. “Takvâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 39:484-86.
- Uludağ, Süleyman. 2010b. “Vera”. *TDV İslam Ansiklopedisi* 43:49-50.
- Yazıcı, Tahsin. 2010. “Hemedan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 17:183-85.

Atıf / Citation

Gözel, U. (2022). "İlk Dönem Sufilerinde Takva Anlayışı (Kelabazi ve Kuşeyri Örneği)" Journal of Social Sciences and Humanities, 6(1), 336 – 357.

Gözel, U. (2022). "The Understanding of Taqwa in the Early Period Sufis (The Example of Kelabaz and Kuseyri)", 6(1), 336 – 357.
